

**АСИМЕТРИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ РОЗМІЩЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ
УКРАЇНИ****Шубна О. В.**

Рассмотрена взаимосвязь между пространственным размещением населения и территориальной организацией хозяйства. Конкретизированы основные стадии эволюции расселения населения: первобытное, доиндустриальное, индустриальное, постиндустриальное, социально-гарантированное и проанализировано их влияние на формирование региональной асимметрии размещения трудовых ресурсов. Проведен анализ сущности пространственной асимметрии размещения трудовых ресурсов. Осуществлена классификация основных факторов региональной пространственной асимметрии размещения и функционирования трудовых ресурсов Украины. Определены две группы основных показателей, характеризующих неравномерность размещения и эффективность функционирования трудовых ресурсов.

Розглянуто взаємозв'язок між просторовим розміщенням населення і територіальною організацією господарства. Конкретизовані основні стадії еволюції розселення населення: первинне, доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне, соціально-гарантоване і проаналізовано їх вплив на формування регіональної асиметрії розміщення трудових ресурсів. Проведено аналіз сутності просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів. Здійснена класифікація основних чинників регіональної просторової асиметрії розміщення і функціонування трудових ресурсів України. Визначені дві групи основних показників, що характеризують нерівномірність розміщення і ефективність функціонування трудових ресурсів.

Intercommunication between the territorial structure of economy and spatial placing of population is considered. The basic stages of evolution setting apart population process are specified. The analyses of spatial asymmetry labour resources placing is conducted. Classification of basic factors and indexes of regional spatial asymmetry of placing and functioning of labour resources of Ukraine is carried out. The first group includes indicators of spatial asymmetry that characterize the processes of natural reproduction, the second group – indicators of spatial asymmetry that that characterize of labour force regions.

Шубная Е. В.

ассистент кафедры ЭТ ДГМА

lenashubna@mail.ru

УДК 330.111.42

Шубна О. В.

АСИМЕТРИЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ РОЗМІЩЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Стратегічною метою формування трудових ресурсів і вдосконалення пропорцій зайнятості на національному й регіональному ринках праці є досягнення їхньої збалансованості й оптимального режиму функціонування. Такий стан неможливий без подолання просторової асиметрії розміщення й функціонування трудових ресурсів у регіонах України.

Сьогодні вивчення питання просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів набуває особливої актуальності. У сучасних умовах зростає роль чинника розміщення трудових ресурсів в інтенсифікації народного господарства й територіальній організації суспільства. Науково-технічний прогрес підсилює вплив розселення населення на виробництво, заглиблює взаємозв'язок між розміщенням трудових ресурсів і соціальних процесів розвитку країни, особливо її соціальної інфраструктури. Дослідженню просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів у регіонах України присвячені наукові праці О. Логвиненко [1, 2], П. Муравки [3], В. Нагірної [4], Т. Пепа [5], Є. Пітюренко [6, 7], Б. Хорєва [8, 9]. Незважаючи на тривалість і багатоаспектний характер теоретико-методологічних досліджень питань досягнення збалансованого стану регіональних ринків праці, до цього часу проблема подолання просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів регіонів України не одержала адекватного відображення в наукових дослідженнях вітчизняних економістів. Вирішення цієї проблеми утруднено через відсутність однозначного трактування самого терміна «просторова асиметрія розміщення трудових ресурсів регіонів», невизначеність її чинників та причин формування.

Метою статті є дослідження сутності категорії «просторова асиметрія розміщення трудових ресурсів регіонів», визначення її причин та показників.

Формування просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів безпосередньо пов'язане з процесом розселення населення. Розселення населення є невід'ємною складовою територіальної організації продуктивних сил, оскільки його стан характеризується сукупністю взаємопов'язаних і взаємозалежних поселень, які розглядаються як форми територіальної організації виробництва й розселення [10].

Б. Хорєв відзначає, що територіальна організація суспільства – найбільш широке поняття у галузі регіональних, соціальних, економічних і інших досліджень, тому що в нього входять і розміщення виробництва, і розміщення соціальної інфраструктури, і розселення людей, і взаємозв'язки в територіальній соціально-економічній системі суспільства, і процеси просторового відтворення, і проблеми управління ними [8].

Серед досліджень вітчизняних вчених, у яких територіальна організація й територіальна структура господарства розглядаються в тісному взаємозв'язку з просторовим розміщенням населення, особливу увагу необхідно приділити працям Ю. Пітюренко [6, 7]. На його думку, розміщення виробництва й розселення населення необхідно розглядати як діалектично взаємозалежні процеси. Основою для такого підходу автор вважає системостворювальне значення продуктивних факторів у системі розселення. При цьому він справедливо відзначає, що структура розселення населення, що значною мірою формується під впливом виробництва, згодом сама значно впливає на розміщення виробництва, його територіальну організацію, і в остаточному підсумку – на територіальну структуру.

Таким чином, доходимо висновку, що систему розселення населення варто розглядати як інтегральну частину територіальної структури господарства. При цьому стає очевидним той факт, що в чистому вигляді виділити розселення зі складових частин територіальної структури господарської діяльності неможливо через взаємопроникнення розселення й територіальної організації виробництва. Розселення, що виникло на певній функціональній базі, згодом стає важливим фактором територіальної організації виробництва [10].

Виявлення й аналіз причин виникнення просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів населення вимагає вивчення основних стадій еволюції процесу розселення. На підставі аналізу наукових праць, присвячених вивченню розселення населення по території України конкретизуємо основні стадії еволюції процесу розселення.

1. Первинне розселення. Мова йде про розселення первісних людей, що не мають у своєму розпорядженні розвинених знарядь праці. Домінуючу роль на цій стадії розселення грали природно-ресурсні умови, при цьому особливе значення мали тільки ті з них, які лежать на поверхні: кліматичні, наявність питної води, готових продуктів харчування, можливості пристосування житла.

2. Доіндустріальне розселення. Перехід людини до наступної стадії свого розвитку – виробництва продуктів харчування (розвиток землеробства й скотарства) – спричинив розселення, у першу чергу залежне від земельних ресурсів. На цьому етапі розвитку продуктивних сил географія розселення істотно змінилася: населення зосереджується на більшій території, просуваючись углиб материка, піднімаючись на верхні тераси річкових долин.

3. Індустріальне розселення. Наступний якісний етап у розвитку людства – промислове виробництво, у тому числі з використанням і розвитком добувної промисловості – супроводжувався розселенням населення на території з багатим ресурсним потенціалом. Зростає роль мінеральних ресурсів, а наявність високорозвинених продуктивних сил дозволяє заселяти нові території в необжитих раніше й важкодоступних районах.

4. Постіндустріальне розселення, що характеризується помітним зменшенням впливу розміщення виробництва, зокрема індустріальних галузей промисловості, на розвиток і територіальну організацію розселення. Умови ринкової економіки істотно змінюють характер взаємозв'язку між розселенням і виробництвом. Розселення розвивається в умовах деконцентрації виробництва, переходу економіки на ринкові принципи, деурбанізації й депопуляції. Ця стадія розселення в Україні почалася в 90-х роках ХХ сторіччя й триває дотепер.

5. Соціально гарантоване розселення, що має виражену соціальну спрямованість і припускає посилення соціальних орієнтирів у напрямі досягнення європейських стандартів життєвого рівня населення. На цій стадії розвитку розселення люди будуть поселятися не в місцях розміщення виробництва, а там, де вони зможуть задовольняти свої соціальні потреби. Досягнення цієї стадії розселення є перспективним напрямом у процесі раціонального розміщення трудових ресурсів по території України.

Еволюція процесу розселення безпосередньо впливає на розміщення населення й формування факторів просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів. У цей час не існує чіткого розмежування між поняттями розміщення й розселення населення. Так, Е. Алаєв для позначення розміщення людей використовує термін розселення. Дещо ширше до цієї проблеми підходить Б. Хорєв, який вважає, що розміщення населення – це конкретний стан розселення населення по території в кожний даний момент [8]. Аналізуючи розміщення трудових ресурсів, необхідно мати на увазі територіальну організацію населення, під якою, як і російський учений О. Крупко, розуміє просторове поєднання й взаємодію елементів природного, міграційного й соціального відтворення населення на територіях, на яких специфіка людської діяльності й спосіб життя забезпечує спільність протікання процесів відтворення населення [11]. Природно, що основними формами територіальної організації трудових ресурсів є регіони України.

Таким чином, розглядаючи розміщення населення в безпосередньому взаємозв'язку з процесами розселення, доводимо, що під просторовою асиметрією розміщення трудових ресурсів регіонів України необхідно розуміти сформовану в результаті існуючих розходжень у регіональній структурі й взаємодії елементів природного, соціального й міграційного відтворення населення концентрацію значної кількості трудових ресурсів на території одних регіонів країни й одночасно низький ступінь їхньої концентрації в інших регіонах. При цьому основними причинами формування регіональної асиметрії розміщення трудових ресурсів є специфічні характеристики територіальної організації населення регіонів країни, які виникають унаслідок еволюції процесу розселення.

Формування просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів обумовлено, по-перше, істотними відмінностями територій, на яких розміщається й розвивається виробництво, і, по-друге – специфікою функціонування самих виробництв, що відносяться до різних галузей [12]. Виходячи з цього, фактори просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів, як однієї зі складових продуктивних сил, доцільно поділити на дві групи.

Першу групу створюють умови розміщення продуктивних сил на конкретній території. Виділяють 4 класи умов розміщення [12]:

1) природно-ресурсні фактори: мінерально-сировинні, паливно-енергетичні, водні, лісові, територіально-біологічні, земельні, кліматичні й інші ресурси;

2) економічні фактори: економіко-географічне положення, енергетичні й будівельні бази, основні виробничі й невиробничі фонди, виробнича інфраструктура, в тому числі транспортна мережа, регіональні потреби, капітальні вкладення, регіональна економічна політика й т. д.;

3) соціальні фактори: регіональна демографічна політика, зайнятість населення в суспільному виробництві, забезпеченість населення об'єктами соціальної інфраструктури;

4) екологічні фактори: забруднення й охорона водойм, атмосфери, загальна екологічна ситуація в регіоні.

Вплив цих факторів на розміщення трудових ресурсів згодом може змінюватися під впливом науково-технічного прогресу й умов соціально-економічного розвитку. Одним із найбільш важливих і постійно діючих факторів розміщення трудових ресурсів по території країни є природне середовище, що є необхідною умовою існування й розвитку суспільства. Природні ресурси впливають на процес розселення через господарську діяльність. Їхні запаси, доступність, можливість і доцільність освоєння є основою продуктивної й непродуктивної діяльності. Природні умови й ресурси мають значні територіальні відмінності, які визначають особливості розміщення населення в регіонах країни.

Просторова диференціація продуктивності кожного виду природних ресурсів і їхньої сукупності формує відповідні відмінності природно-ресурсної складової ємності розселення території. Наприклад, басейнова форма розміщення корисних копалин сприяє розвитку міст і селищ міського типу. Так, у трьох областях України – Донецькій, Дніпропетровській і Луганській, які займають 14,1 % її площі, – перебувають 81,1 % мінеральних ресурсів країни [13]. Інтенсивне освоєння природних ресурсів у цих регіонах України визначило високу щільність населення й високий рівень урбанізації. У цих областях сконцентрована четверта частина загальної кількості міст і третя частина селищ міського типу країни. Значна перевага земельних ресурсів у сумарному природно-ресурсному потенціалі області, навпроти, спричиняє високу частку сільського населення, низьку щільність міських населених пунктів. Як приклад, можна навести Подільські області України, у яких земельні ресурси займають більше 70 % (від 72,6 % у Хмельницькій до 79,1 % у Вінницькій) сумарного природно-ресурсного потенціалу [13, с. 290–292]. У цих областях у 2010 р. частка міського населення становила: 54,6 % – у Хмельницькій, 49,4 % – у Вінницькій і 43,9 % – у Тернопільській.

Друга група факторів просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів охоплює безпосередньо фактори розміщення продуктивних сил, які обумовлені техніко-економічними особливостями, своєрідністю технічної організації підприємств і галузей виробництва. До факторів розміщення відносять електро-, тепло-, водо-, трудомісткість продукції, транспортельність сировини й т. д.

Так, наприклад, для регіонів із високою концентрацією трудових ресурсів характерне розміщення на їхній території багатьох галузей машинобудування, більшості галузей легкої промисловості й т. п.

Техніко-економічні фактори змінюються в часі залежно від процесу в технології виробництва, зростання або скорочення масштабів суспільного виробництва й т. д. При цьому необхідно відзначити, що друга група факторів відрізняється від першої більш високим ступенем просторової еластичності й рухомості.

На підставі аналізу наукових праць, присвячених проблемам розміщення й функціонування трудових ресурсів, визначимо основні показники просторової асиметрії розміщення й функціонування трудових ресурсів регіонів України, які можна поділити на дві групи:

I. Показники просторової асиметрії, що характеризують процеси природного відтворення населення:

- 1) щільність населення у регіонах України;
- 2) частка міського й сільського населення у загальній чисельності населення регіону;
- 3) коефіцієнти народжуваності, смертності й природного приросту населення в регіонах;
- 4) середній розмір, структура домогосподарств регіонів.

II. Показники просторової асиметрії, що характеризують ефективність функціонування трудових ресурсів регіонів:

- 1) частка економічно активного населення у загальній кількості населення регіону;
- 2) регіональні рівні зайнятості й безробіття;
- 3) рівень розвитку людського капіталу трудових ресурсів регіонів України;
- 4) дохід у розрахунку на одну особу в регіональному розрізі.

Розходження в перерахованих вище показниках у розрізі регіонів України приводять до двох основних проявів просторової асиметрії розміщення й функціонування трудових ресурсів:

– до особливостей економічної поведінки домогосподарств у регіонах України;

– до розходжень у масштабах і напрямках міграційних потоків трудових ресурсів регіонів України.

Дослідження факторів формування, показників і форм прояву просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів у розрізі регіонів України дозволить визначити її ступінь і виявити основні причини її згладжування.

Таким чином з'ясовано, що одним із проявів регіональної просторової асиметрії є регіональна асиметрія розміщення трудових ресурсів, виникнення якої нерозривно пов'язане з еволюцією процесу розселення населення, основними стадіями якого є первинне, доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне й соціально гарантоване розселення. У результаті дослідження нерівномірності розміщення трудових ресурсів у безпосередньому взаємозв'язку з еволюцією процесу розселення запропоновано визначення просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів регіонів. Під цією економічною категорією пропонується розуміти сформовану в результаті існуючих розходжень у регіональній структурі й взаємодії елементів природного, соціального й міграційного відтворення населення концентрацію значної кількості трудових ресурсів на території одних регіонів країни й одночасно низький ступінь їхньої концентрації в інших регіонах. У процесі аналізу сутності просторової асиметрії розміщення й функціонування трудових ресурсів регіонів України конкретизовано фактори

її формування, які були поділені на дві групи. Першу групу створюють умови розміщення продуктивних сил на конкретній території: природно-ресурсні, економічні, соціальні й екологічні фактори. Друга група факторів просторової асиметрії розміщення трудових ресурсів охоплює безпосередньо фактори розміщення продуктивних сил, обумовлені техніко-економічними особливостями, своєрідністю технічної організації підприємств і галузей виробництва. До факторів розміщення відносять електро-, тепло-, водо-, трудомісткість продукції, транспортабельність сировини й т. д. Аналіз наукових праць, присвячених проблемам розміщення й функціонування трудових ресурсів, дозволив визначити основні показники просторової асиметрії розміщення й функціонування трудових ресурсів регіонів України, які були поділені на дві групи. До першої групи віднесені показники просторової асиметрії, що характеризують процеси природного відтворення населення, до другої групи – показники просторової асиметрії, що характеризують ефективність функціонування трудових ресурсів регіонів.

ВИСНОВКИ

В умовах високого ступеня неоднорідності та незбалансованості економічного простору України практично по всіх параметрах соціального й економічного розвитку особливу актуальність і значущість набуває рішення проблем скорочення міжрегіональних контрастів, розривів і відхилень в соціально-економічному розвитку на базі формування ефективної просторової структури розміщення та функціонування трудових ресурсів регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Логвиненко О. О. *Виміри економічного простору в умовах глобалізації* / О. О. Логвиненко // *Вісник соціально-економічних досліджень Одеського державного економічного університету*. – 2008. – № 33. – С. 102–106.
2. Логвиненко О. О. *Вплив зростаючої відкритості на просторову динаміку транзитивної економічної системи* / О. О. Логвиненко // *Вісник економіки транспорту і промисловості* (збірник науково-практичних статей Української державної академії залізничного транспорту). – Вип. 23. – Харків, 2008. – С. 76–79.
3. Муравка П. П. *Ефективність використання трудових ресурсів у системі локального розселення регіону* / П. П. Муравка // *Актуальні проблеми економіки*. – 2006. – № 7 (61). – С. 167–172.
4. Нагірна В. П. *Територіальна структура господарства і розселення населення: ретроспектива і сучасні реалії* / В. П. Нагірна // *Український географічний журнал*. – 2009. – № 1. – С. 36–41.
5. Пєпа Т. В. *Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики* / Т. В. Пєпа // *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб.* – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – 2008. – Вип. IV. – Т. 2. – С. 85–91.
6. Питюрєнко Е. И. *Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства* / Е. И. Питюрєнко. – К. : Наук. думка, 1983. – 140 с.
7. Питюрєнко Е. И. *Территориальные системы городских поселений Украинской ССР* / Е. И. Питюрєнко. – К. : Наук. думка, 1977. – 204 с.
8. Хорєв Б. С. *Территориальная организация общества (актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР)* / Б. С. Хорєв. – М. : Мысль, 1981. – 320 с.
9. Хорєв Б. С. *Расселение населения* / Б. С. Хорєв, С. Г. Смидович. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 192 с.
10. *Концепція і стратегія розвитку та розміщення продуктивних сил України*. – К. : РВПС України НАН України, 2003. – 284 с.
11. Крупко А. Э. *Теоретические аспекты изучения территориальной организации населения и расселения* / А. Э. Крупко // *Вестник Воронежского государственного университета*. – 2002. – № 1. – С. 65–69.
12. Стєченко Д. М. *Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : підручник* / Д. М. Стєченко. – К. : Вікар, 2006. – 396 с.
13. Рудєнко В. П. *Географія природно-ресурсного потенціалу України* / В. П. Рудєнко. – К. : Києво-Могилянська академія ; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011 р.